Annex 28. Detecció de l'assetjament entre iguals i actuació des de l'atenció primària

Objectius

Establir pautes comunes de detecció precoç i actuació des de l'atenció primària davant de la sospita d'assetjament entre iguals.

Destinataris

Equips d'atenció pediàtrica de l'atenció primària.

Població diana

Tots els infants des de l'inici de l'escolarització fins als 14 anys.

Periodicitat

En cada control de salut del Programa de Salut Infantoadolescent des de l'inici de l'escolarització.

Justificació

El maltractament entre iguals (*bullying*) constitueix avui dia un dels principals problemes dels centres escolars espanyols, ja que s'ha registrat un creixement exponencial de la freqüència a les aules i fora de les aules en els darrers anys. Aquest greu problema de salut pública —qualificat així per l'Associació Americana de Psicologia— afecta gairebé 24 milions d'infants i joves anualment.

D'acord amb les dades de l'Organització de les Nacions Unides, Espanya ocupa el quart lloc en la classificació segons la incidència de l'assetjament escolar, per darrere del Regne Unit, de Rússia i d'Irlanda. Tot i que no es coneixen amb precisió les taxes reals als centres educatius espanyols, el Ministeri d'Educació estima que afecta 4 de cada 100 escolars.

Hi ha estudis que demostren que el treball dels equips d'atenció pediàtrica de l'atenció primària pot resultar efectiu per reduir el comportament violent dels infants. A més, investigacions sobre l'estabilitat dels estatus de víctima i d'agressor suggereixen que alguns infants adopten rols estables d'un o de l'altre abans dels 8 anys d'edat, cosa que fa imprescindible la intervenció primerenca. I diversos estudis demostren que la violència entre iguals té un impacte significatiu sobre l'ajustatge psicosocial dels adolescents i possibles repercussions sobre la salut física i mental.

Definició

Dan Olweus, un dels primers psicòlegs que va conceptualitzar el terme *maltractament entre iguals*, l'explica com una conducta d'assetjament físic i/o psicològic que un alumne n'exerceix en un altre, a qui escull com a víctima de repetits atacs. Aquesta acció negativa i intencionada situa la víctima en una posició de la qual difícilment pot escapar pels mitjans propis. Un alumne és agredit o es converteix en víctima quan està exposat de manera repetida i durant un temps a accions negatives que exerceix un altre alumne (o altres alumnes). En aquest context, s'identifiquen tres tipus de protagonistes: l'agressor, la víctima i els espectadors.

Alguns adults poden arribar a pensar que el maltractament entre iguals forma part de l'evolució natural, però la veritat és que és absolutament indesitjable, innecessari i immoral haver de créixer i fer-se gran d'aquesta manera.

En el maltractament escolar habitualment hi ha un grup d'alumnes que molesta un company (acció) o permet que se'l molesti (omissió). Per parlar d'assetjament escolar s'han de donar les circumstàncies següents:

- Conducta d'agressió física, verbal o relacional cap a un alumne o diversos alumnes.
- Aquesta conducta ha de ser mantenguda en el temps.
- Desequilibri de poder: la víctima es troba en una situació d'inferioritat respecte del grup d'alumnes.
- Intenció d'humiliar o d'agredir la víctima.

L'assetjament escolar té conseqüències negatives per a tots els alumnes, en especial per a la víctima.

Formes d'assetjament entre iguals

- Intimidacions verbals: insults, malnoms, parlar malament d'algú...
- Agressions físiques: directes (baralles, pallisses, clotellades...) o indirectes (petits furts, destrossa de material...).
- Aïllament social: ignorar la presència de la víctima, no comptar amb la víctima, impedir-li participar en activitats de grup, discriminació per motiu de raça, ètnia, religió, discapacitat, orientació sexual o identitat de gènere.
- Intimidació psicològica: amenaces per provocar por, fustigació física o de caràcter sexual.
- Passiva: inhibició essent testimoni d'episodis d'assetjament.
- Ciberassetjament:
  - Conducta d'assetjament entre iguals en l'entorn TIC, que inclou actuacions de xantatge, vexacions i insults d'infants a altres infants, amb arrels en l'assetjament *tradicional* amb característiques pròpies associades: possibilitat d'anonimat de l'agressor i d'assetjar durant les 24 hores del dia i cada dia, immediatesa i omnipresència de l'agressor.
  - Alguns estudis han detectat que aquest tipus de violència incipient pot tenir un impacte significatiu sobre l'ajustatge psicosocial dels adolescents i incrementar els símptomes depressius i l'ús problemàtic d'Internet.
  - Dins el ciberassetjament cal destacar-ne dues modalitats amb característiques diferenciades:
    - Ciberassetjament pedòfil *(grooming)*: es tracta d'accions deliberades d'un adult destinades a establir contacte amb un menor per mitjà d'Internet amb l'objectiu d'obtenir una satisfacció sexual. Passa per diverses fases fins que l'assetjador aconsegueix l'objectiu, que és establir llaços d'amistat fingint ser un menor i obtenir informació de la víctima, i amb aquestes dades fer-li xantatge per aconseguir expressions o conductes de contengut sexual cada vegada més explícit fins a arribar a obtenir fotos o vídeos pornogràfics i finalment el contacte sexual.
    - Sèxting: consisteix en el fet que un alumna / una alumna envia per mitjà del telèfon mòbil (o un altre dispositiu electrònic) fotografies i vídeos propis gravats voluntàriament i sense coacció amb contengut sexual explícit, però que es converteixen en un mètode de xantatge o humiliació, ja que una vegada que les imatges s'han difós és impossible eliminar-les.

Prevenció des de l'atenció primària

La prevenció de l'assetjament té com a pilar la feina als centres escolars; però perquè sigui efectiva ha d'implicar la resta de la comunitat, inclosos els equips de pediatria de l'atenció primària com a promotors de la salut mental i física dels infants.

Els equips de pediatria han d'incorporar en la tasca diària pràctiques destinades a la prevenció i la detecció dels problemes de violència escolar, sempre en col·laboració amb altres professionals, ja que estan en una situació privilegiada, que alhora els fa responsables, ja que tenen una relació contínua amb les famílies durant tot el període de la infància, són el primer contacte amb el sistema sanitari al qual acudeixen amb qualsevol problema de salut i solen tenir una relació de proximitat amb els centres escolars.

La prevenció s'ha d'enfocar en els controls de salut i ha de consistir en aquestes accions:

- Aconsellar les famílies sobre conductes afectives i educatives adequades, que socialitzin els infants amb afecte i límits, que hi passin prou temps i que s'interessin per la seva vida.
- Desenvolupar habilitats de comunicació no violenta: ensenyar els infants des de petits que el respecte és necessari per conviure i que les diferències i la diversitat formen part de la vida.
- Fomentar l'autoestima i l'assertivitat i que els infants aprenguin a solucionar els conflictes de manera prosocial.
- Fomentar l'empatia.
- Anticipar les etapes conflictives del desenvolupament dels infants per millorar la gestió quan aquestes es presentin. L'equip de pediatria ha d'estar més atent a algunes característiques físiques, socials o psíquiques que poden afavorir el maltractament: infants prematurs, impopulars, d'altres cultures, hiperactius, amb alguna discapacitat...
- Detectar factors de risc familiars que poden derivar en assetjament: excessiva permissivitat, falta de normes, indiferència afectiva, càstig físic com a una cosa comuna, maltractament emocional...
- Detectar factors de risc familiars que poden derivar en ser víctima d'assetjament: família sobreprotectora, pare i/o mare ansiosos que no permeten l'autonomia de l'infant...
- Oferir sempre suport perquè el pare i/o la mare acudeixi a l'equip de pediatria davant d'aquest tipus de problemes.

Detecció de l'assetjament entre iguals en l'àmbit sanitari

Qualsevol membre de la comunitat educativa, dels serveis sanitaris, dels serveis socials, el policia tutor, la família d'un alumne, etc., pot detectar un cas d'assetjament entre iguals. Però els centres de salut tenen una posició privilegiada per escoltar els infants i la seva família per poder detectar-lo i notificar-lo al centre educatiu i activar el protocol com més aviat millor. Cal estar atent a qualsevol signe que permeti detectar precoçment el maltractament entre iguals; a més, és fonamental que hi hagi una bona comunicació amb la família i amb els professors de l'alumne.

Es pot detectar un cas d'assetjament entre iguals tant en els controls de salut com en les consultes a demanda:

- En els controls de salut:
  - Heu de demanar directament sobre el tema, amb preguntes obertes i indirectes que puguin oferir signes de sospita, i no us heu de centrar només en el rendiment escolar.
  - Heu d'estar especialment atent als infants amb factors de risc de ser assetjador o víctima.

- En la consulta a demanda:
  - Heu d'estar molt atent als signes que suggereixin el maltractament:
    - Somatitzacions: el matí l'infant es troba malament, té mal de cap, de panxa... A l'escola diu que no es troba bé i demana que el vagin a recollir.
    - Canvis d'hàbits: s'absenta de classe, no vol anar a l'escola, vol que l'hi acompanyin o canvia la ruta habitual, no vol anar en el transport escolar, no vol sortir amb les amistats.
    - Canvis en l'actitud cap a les tasques escolars: davalla el rendiment acadèmic.
    - Canvis de caràcter: està irritable; s'aïlla; es mostra introvertit, més esquerp, angoixat o deprimit; comença a tartamudejar; perd confiança en si mateix.
    - Alteracions en la gana: perd la gana o torna amb gana perquè li han llevat l'entrepà o els doblers per comprar-lo.
    - Alteracions en el son: crida durant la nit, té malsons, li costa adormir-se o es desperta molt d'hora.
    - Torna a casa sovint amb la roba o el material fets malbé, té blaus, ferides o talls inexplicables.
    - Comença a amenaçar o agredir altres infants o germans menors.
    - Refusa dir per què se sent malament i insisteix que no li passa res, dona excuses estranyes per justificar tot l'anterior.
    - En casos greus, pot arribar a tenir ideacions o intents de suïcidi.
  - És important saber quin és el protocol que heu d'aplicar en detectar un cas d'assetjament escolar. El *Protocol de prevenció, detecció i intervenció de l'assetjament escolar de les Illes Balears* aporta informació detallada sobre els recursos actuals i documentació molt útil per detectar i actuar si sospitau un assetjament.
  - Els annexos 2 i 3 del Protocol poden servir d'ajuda a la consulta de pediatria de l'atenció primària [vegeu l'apèndix].

Número de telèfon per a possibles víctimes d'assetjament escolar: 900 018 018

- La telefonada és gratuïta, no deixa rastre i és atesa durant les 24 hores de cada dia de l'any per personal format en l'àmbit de la psicologia i un equip de treballadors socials, juristes i sociòlegs.
- Si es requereix, l'atenció inclou la consulta i la derivació del cas a les inspeccions educatives i/o a les forces i cossos de seguretat de l'Estat.
- Per a persones amb discapacitat auditiva es pot contactar per mitjà de Telegram en el número 600 909 073 i també per mitjà d'Skype (contacte: assetjament escolar).

Apèndix

Adaptació dels annexos 2 i 3 del document Protocol de prevenció, detecció i intervenció de l'assetjament escolar de les Illes Balears

Aquest és un registre de la freqüència de conductes. Per cada element, s'ha de contestar "sí" o "no" i, si la resposta és "sí", un nombre que indiqui la freqüència amb què es dona:

1.....Ha ocorregut poques vegades.
2.....Ocorre bastantes vegades.
3.....Ocorre moltes vegades.
4.....Ocorre pràcticament cada dia.

Cal recollir la informació mitjançant preguntes obertes, des d'una actitud acollidora i empàtica, per arribar als indicadors sobre el suposat assetjament.

Indicadors de conducta	Freqüència					
	Sí	No	1	2	3	4
1) Violència psicològica (ridiculització, burles, menyspreus, malnoms, riure quan s'equivoca, riure de l'aparença física, etc.).						
2) Xantatges, coaccions o amenaces (l'obliguen a fer coses contra la seva voluntat, coses perilloses o que estan malament o prohibides, a donar-los doblers o les seves coses, etc.).						
3) Aïllament social (l'ignoren, li fan el buit, es fiquen amb ell o ella per a fer-lo plorar i presentar-lo com algú feble davant el grup, trenquen la xarxa social de suport del nin o la nina, no el deixen parlar, no el deixen participar en el grup...).						
4) Manipulació social. Difonen rumors/mentides sobre ell o ella per tal de distorsionar-ne la imatge i presentar una imatge negativa que indueixi al rebuig dels altres						
5) Agressions físiques (cops de puny, puntades, bescollades, cops amb objectes...).						
6) Agressions verbals (insults/cap a la família).						
7) Rep amenaces d'agressió física (por a sofrir lesions físiques).						
8) Ciberassetjament. Missatges amenaçadors/ xantatges/ coacció/intimidació o ús d'imatges no consentides que atempten contra la integritat a través de xarxes socials i tecnologies: Internet (Facebook, Twitter, Instagram, Ask.fm, Tuenti, etc.) o mòbil.						
9) Assetjament sexual (amenaces de patir una agressió sexual o sotmetre/obligar un altre a mantenir conductes de contingut sexual en contra de la seva voluntat)						
10) Danys materials o robatori de les seves pertinences personals						

Instrument per valorar el grau de patiment percebut (alumne/alumna que pateix i família)

Cal recollir, per mitjà d'una entrevista molt empàtica, tota la informació fent preguntes obertes per arribar als indicadors sobre el suposat assetjament.

Contestau de 0 a 5 el grau en què es dona cadascun d'aquests comportaments, pensaments o sentiments en l'alumne/alumna que pateix un possible assetjament.

Conseqüències emocionals	Vivència de la presumpta víctima	Segons la família
1) Darrerament mostra sensació d'esgotament o de pèrdua de control de l'entorn: indefensió, passivitat, sensació de no poder fer res		
2) Han aparegut conductes o sentiments depressius: tristor, no voler sortir de casa, apatia, plors, nerviosisme		
3) Des de fa un temps, han aparegut comportaments explosius d'agressió cap a si mateix/mateixa o cap a l'entorn, que abans no es donaven		
4) Darrerament no vol anar a escola: por d'anar a l'escola, ansietat, conductes per evitar anar a l'escola (fingir malalties, amagar-se)		
5) Absentisme escolar que ha aparegut en un alumne / una alumna que normalment assistia a classe		
6) Des de fa un temps evita activitats d'oci per por de topar els que el/la molesten. Estat d'alerta o hipervigilància, anticipació constant de possibles perills. Aïllament social		
7) Es dóna un canvi en la seva forma de relacionar-se, ja que ara no li agrada relacionar-se tant amb els altres. Sensació de no encaixar en el grup d'iguals, vergonya, falta d'iniciativa o interès, inseguretat		
8) Empitjorament dels resultats acadèmics: davallen les notes, apareix dificultat per concentrar-se o parar atenció que abans no es donava		
9) Aparició de reaccions físiques que semblen relacionades amb l'estrès: perd la gana o menja de manera compulsiva, no pot dormir, mals de cap, de panxa, etc., que abans no es donaven		
10) Darrerament ha mostrat ideació suïcida, intents d'atemptar contra la vida, comportaments autolesius		
PUNTUACIÓ TOTAL		

0 .....No es dona.
1.....S'ha donat alguna vegada, però no resulta preocupant.
2.....S'ha donat amb certa freqüència i resulta una mica preocupant.
3.....S'ha donat amb bastanta freqüència i provoca bastant de patiment.
4.....S'ha donat amb molta de freqüència i provoca molt de patiment.
5.....Es dona i crea molt de patiment.

Bibliografia

Armero Pedreira P, Bernardino Cuesta B, Bonet de Luna C. Acoso escolar. Rev Pediatr Aten Primaria. 2011;13:661-70. Disponible en: <scielo.isciii.es/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1139-76322011000600016> [Consulta: 1 juny 2018].

COLLELL, Jordi; ESCUDÉ, Carme. *El maltrato entre alumnos/as (bullying). guía para las familias*. 2004. Disponible en:<www.juntadeandalucia.es/educacion/webportal/abaco-portlet/content/62a6c9d5-8dc6-457a-87d1-5a4e57877978>. [Consulta: 1 juny 2018].

CONSELLERIA D'EDUCACIÓ I UNIVERSITAT. *Protocol de prevenció, detecció i intervenció de lassetjament escolar de les Illes Balears*. Palma: Govern de les Illes Balears, 2016. Disponible en <weib.caib.es/Documentacio/assetjament_escolar/instruccio_protocol_bullying.pdf> [Consulta: 1 juny 2018].

DEFENSOR DEL PUEBLO. *Violencia escolar: el maltrato entre iguales en la educación secundaria obligatoria 1999-2006*. Madrid, 2007. Disponible en: <www.defensordelpueblo.es/wp-content/uploads/2015/05/2007-01-Violencia-escolar-el-maltrato-entre-iguales-en-la-Educaciónn-Secundaria-Obligatoria-1999-2006.pdf> [Consulta: 1 juny 2018].

Galardi andonegui M, Ugarte Libano R. Maltrato entre iguales (bullying) en la escuela. ¿Cuál es el papel de los pediatras de Atención Primaria? Rev Pediatr Aten Primaria. 2005;7:11-9. Disponible en: <archivos.pap.es/files/1116-404-pdf/417.pdf> [Consulta: 1 juny 2018].

MINISTERIO DE EDUCACIÓN CULTURA Y DEPORTE. *I Catálogo de buenas prácticas municipales en la prevención del abandono escolar y la prevención y atención del acoso escolar*. Madrid, 2015. Disponible en: <sede.educacion.gob.es/publiventa/d/20814/19/0> [Consulta: 1 juny 2018].

OLWEUS, Dan. Acoso escolar, "bullying", en las escuelas:hechos e intervenciones. 2018.

ORGANIZACIÓN MUNDIAL DE LA SALUD. *Violencia juvenil. Nota descriptiva* [en línia]. <www.who.int/mediacentre/factsheets/fs356/es> [Consulta: 1 juny 2018].

Webs d'interès

CiberBullying. Acoso escolar – Ciberacoso entre iguales. <www.ciberbullying.com>

Fundación ANAR (Ayuda a Niños y Adolescentes en Riesgo. <www.anar.org>

Ministerio de Educación, Cultura y Deporte. *Acoso escolar*. <www.mecd.gob.es/educacion-mecd/mc/convivencia-escolar/recursos/materiales-otros-recursos/acoso-escolar.html>

Save the Children. *Acoso escolar o bullying*. <www.savethechildren.es/donde/espana/violencia-contra-la-infancia/acoso-escolar-bullying>

Autores

– María del Valle Sánchez Grao, infermera del Centre de Salut Son Rutlan (Palma)
– María Isabel Martín Delgado, pediatra del Centre de Salut Santa Ponça

Revisores

– Mireia Cortada Gracia, pediatra del Centre de Salut Santa Maria
– Aina Soler Mieras, metgessa del Gabinet Tècnic d'Atenció Primària de Mallorca